

רפורמיסטים מול איסלאמיסטים בעולם הערבי כיום

בעוד שהאיסלאם הקיצוני הוא כוח מאורגן, חדור שנאה עזה לתרבות המערב, אלים ובעל שפע של מקורות מימון, הרי הרפורמיזם הערבי אינו מאורגן. הוא כולל אנשים רבים, אך בודדים, בעלי מגוון רחב של השקפות ליברליות, והם לרוב נרדפים בארצותיהם וחסרי מימון. בעוד שהאיסלאם הקיצוני הוא איום שיש להילחם בו, הרי בתנועת הרפורמה המוסלמית יש לראות סיכוי לאיסלאם סובלני ונאור

פרופ' מנחם מילסון

שהורשעו בניאוף, מלקות למי שנתפסו שותים משקאות חריפים, כריתת ידי גנבים וכיוצא באלה – הגם שעוררה סלידה ואף מחאות מצד הארגונים לשמירה על זכויות האדם, אינה נתפסת כאיום על שלום העולם. אירועי 11 בספטמבר הם משהו אחר לגמרי.

האיסלאם, לפי תורתם של קנאי האיסלאם, חובק הכול – את כל העולם ואת כל תחומי החיים. עניינם הוא בראש ובראשונה בחברה המוסלמית מבית – שתהיה מוסלמית "באמת". אולם לפי תורתם, אין החברה המוסלמית יכולה להיות מוסלמית באמת, אם אינה מעמידה את הג'יהאד – המלחמה באויבי האיסלאם – בראש מעייניה. אכן האיסלאמיזם הוא איסלאם של ג'יהאד.

הפן הזה של האיסלאם הקיצוני, דהיינו היחס העוין והלוחמני כלפי הלא-מוסלמים, הוא שעושה אותו לבעיה

עולמית. לא תמיד ולא בכל מקום היה יחסם של המוסלמים כלפי הלא-מוסלמים יחס של איבה קיצונית. האיסלאם הוא בן 1,400 שנה בקירוב, ובמהלך ההיסטוריה הארוכה הזאת נמצא דוגמאות למכביר הן ליחס סובלני כלפי לא-מוסלמים והן ליחס של איבה כלפיהם.³ ראוי להבהיר שאנו עוסקים כאן באיסלאם בימינו.

כשם שתחמנו את היקף הדיון מבחינת הזמן, ראוי לתחום אותו גם מהבחינה הגיאוגרפית. כמיליארד ו-300 מיליון מוסלמים חיים בקהילות הפזורות בכל רחבי תבל. לפני דור היינו מדברים על עולם האיסלאם מאינדונזיה במזרח ועד מרוקו במערב. כיום, כידוע, השתנו הדברים, ומיליוני מוסלמים מתגוררים באירופה ובאמריקה – הן בצפונה והן בדרומה. זה מחייב לצמצם את תחום הדיון. אתמקד בעולם הערבי. זה מוצדק לא רק משום שהעולם הערבי קרוב אלינו,

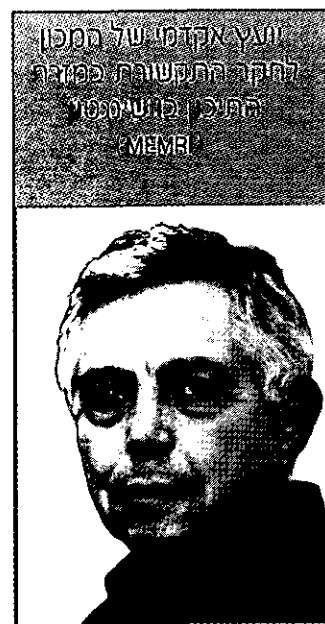
אירועי 11 בספטמבר 2001 עוררו התעניינות כלל-עולמית באיסלאם: מהי הדת הזאת שבשמה פעלו הטרוריסטים? תמונות של המוני חוגגים בחוצות הערים ברחבי העולם המוסלמי בעקבות הרס מגדלי התאומים העצימו את השאלה.¹

למה אנו מתכוונים כשאנו מדברים על איסלאם קיצוני?

איסלאם קיצוני, מיליטנטי, רדיקלי, קנאי או איסלאמיסטי – כל אלה הם מושגים נרדפים.² אלה אינם השמות שבהם מכנים המוסלמים האלה את עצמם. בדרך כלל הם קוראים לעצמם פשוט מוסלמים או בהקשרים אחרים לוחמי ג'יהאד (מוג'אהידון). לתנועתם הם קוראים: ההתעוררות האיסלאמית, תנועת הג'יהאד או בפשטות אל-דעווה (מושג שאפשר לתרגמו "הקריאה", ומשמעותו היא הקריאה לאיסלאם או הפצת האיסלאם).

הקיצוניות האיסלאמית שעליה אנו מדברים היא זו המופנית כלפי חוץ, נגד לא-מוסלמים. כאשר מוסלמים מקפידים בחומרה יתרה על צום הרמדאן ועל התנזרות משתיית יין ומשקאות חריפים או כופים על נשותיהם ועל בנותיהם ללבוש רעלה – זהו איסלאם קיצוני, אך הביטויים האלה שלו אינם מחרידים את העולם. הענישה האכזרית הנהוגה בערב הסעודית לפי הדין המוסלמי – סקילת מי

האיסלאם, לפי תורתם של קנאי האיסלאם, חובק הכול – את כל העולם ואת כל תחומי החיים

יועץ אקדמי של המכון
לחקר התנועות הפזורות
החסיניות והטרוריות
MEMRI

"בבוא המוות מבקש אני מהאל שלא יישאו אותי
אלי קבר עטוף תכריכים ירוקים, אלא יהא נא קברי
בבטנו של נשר המרחף במרומים"

אלא משום שארצות ערב הן המרכז ההיסטורי של האיסלאם. מוחמד היה ערבי, והוא הביא את דבר האלוהים – הקוראן – בערבית. ערבית היא כמובן לשון התפילה של כל המוסלמים. כל אלה יצרו קשר עמוק ורב פנים בין הזהות הערבית לזהות המוסלמית. ואף-על-פי שהערבים מונים פחות מרבע מכלל המוסלמים בעולם, משקלם הסגולי באיסלאם הוא מכריע. דוקטרינה איסלאמית המופצת בערבית משפיעה על כל המוסלמים באשר הם.

בן-לאדן ושירת המוות: איך נבין את לשונם של קנאי האיסלאם?

ב־16 בפברואר אשתקד הופיעה באתר אינטרנט איסלאמי דרשה של אוסאמה בן-לאדן כשהיא מושמעת בקולו. מטבע הדברים הפכה הדרשה לסנסציה בתקשורת. בעיקר עורר עניין – ואף חרדה – משפט אחד בסיום הדרשה. בן-לאדן ציטט מתוך שיר את השורות שלהלן:

"בבוא המוות מבקש אני מהאל שלא יישאו אותי אלי קבר עטוף תכריכים ירוקים, אלא יהא נא קברי בבטנו של נשר המרחף במרומים".

בעיתונות התפרסמו דברי פרשנות של מומחים שונים – לענייני המזרח התיכון, למודיעין, לטרור וכיוצא באלה – שהעלו סברות שונות לפירוש השורות האלה. היו שמצאו בדברים רמז לפיגוע אווירי נוסף נוסח מגדלי התאומים העומד לבוא: הנשר מסמל מטוס חטוף, שבו יהיו המחבלים המתאבדים. היו שסברו שהנשר אינו מסמל מטוס, אלא מרמז

על פיגוע בתוך ארה"ב, שסמלה, כידוע, הוא הנשר. את הדרשה כינו "צוואתו של בן-לאדן", מפני שהזכיר את רצונו למצוא את קברו בבטנו של נשר.

אולם לא מיניה ולא מקצתיה. כשתירגמנו במכון לחקר התקשורת במזרח התיכון (ממר"י) את הדרשה במלואה, התברר שאין מדובר לא בנשר האמריקני וגם לא במטוס חטוף, אלא במשהו אחר לגמרי: המשורר שאותו מצטט בן-לאדן בדרשה מדבר על כך שהוא מייחל למות מות גיבורים, כשהיד בשדה הקרב, ושנשר יאכל את בשרו, יישא אותו למרום, וכך יגיע אל כיסא הכבוד של אללה. את השיר שממנו ציטט בן-לאדן חיבר משורר ערבי בן המאה ה־8, שהיה שייך לפלג קיצוני באיסלאם הקדום.⁴

הקדמתי לפתוח בציטוט הזה מתוך הדרשה של בן-לאדן כדי להבליט קו מרכזי בעמדה של האיסלאם הקיצוני: ההזדהות עם ראשית האיסלאם – 100 השנים הראשונות של הדת הזאת. אין כל אפשרות להבין את האיסלאם הקיצוני בימינו בלי להכיר בכך שזוהי תנועה דתית שאנשיה מבקשים ללכת בדרכיהם של הנביא מוחמד ושל חבריו בראשית האיסלאם. אז יצאו הלוחמים הערבים תחת דגל האיסלאם להילחם בצבאותיהן של שתי המעצמות הגדולות של הזמן ההוא, ממלכת פרס הסאסאנית והקיסרות הביזנטית. התקופה הזאת היא המופת ומקור ההשראה למוסלמים הקיצוניים בימינו. הם מאמינים שאם יפעלו מתוך אמונה ומתוך נכונות להקרבה, כשם שנהגו לוחמי האיסלאם בימי מוחמד וממשיכי דרכו בראשית האיסלאם, יגברו על צבאות העולים עליהם במספר ובצידוד.

צמיחת האיסלאמיזם

האיסלאם והמערב: משבר מדיני ותגובה דתית

חשוב לזכור שהאיסלאם הקיצוני לא התחיל עם בן-לאדן. הן האיסלאם הקיצוני והן הרפורמיסטים המתונים באיסלאם צמחו בתגובה לאתגר שהתרבות המערבית והעוצמה המערבית הציבו בפני עולם האיסלאם. האתגר הזה היה פרי העליונות הצבאית והמדינית של המעצמות האירופיות על פני המדינות המוסלמיות בכלל ועל פני האימפריה העות'מנית בפרט. פלישת נפוליאון למצרים בסוף המאה ה־18 חשפה בפני עמי האיסלאם את העליונות הזאת והייתה ראשיתם של תהליך הכיבוש המערבי ושל ההשפעה המערבית בארצות האיסלאם.

כדי להעריך נכונה את משמעות הכיבוש וההשפעה של המערב כפי שנתפסו בעיני המוסלמים יש להכיר את ההשקפה המוסלמית על מעמדם של האיסלאם ושל המוסלמים. האיסלאם היה מראשיתו לא רק דת, אלא גם קהילה פוליטית – "אומת אל-איסלאם". מוחמד לא היה רק נביא שנשא את דבר האל, אלא מנהיג שהקים מדינה. כאשר צבא של מדינה מוסלמית זוכה לניצחון על לא-מוסלמים – זהו ניצחון לאיסלאם.

לפי השקפת האיסלאם, הועיד אללה למוסלמים ניצחון ומעמד של עליונות על פני הדתות האחרות בעולם הזה. אללה אימת את בשורת האיסלאם באמצעות הניצחון הצבאי שהעניק למוסלמים בהנהגת מוחמד בקרב בדר (כ־300 ק"מ

בפירושו לקוראן ובספרו התיאולוגי ניסה עבדה
לפרש את האיסלאם בדרך התואמת את רוח הזמן
החדש. בין השאר הוא הטיף נגד רבוי נשים
באיסלאם תוך שהוא מסתמך על פירושים שנתן

מצפון למכה). זה היה בחודש רמדאן בשנת 624. לקרב בדר, שבו גברו 300 לוחמים מוסלמים בהנהגת מוחמד על הצבא של שבט קורייש, שמנה 950 איש, יש בתודעה המוסלמית מעמד של אירוע מכונן.⁵

מכיוון שהניצחון הזה לא היה בודד – אלא באו אחריו ניצחונות רבים נוספים, שבעקבותיהם הוקמה האימפריה המוסלמית ששלטה מהודו ועד לאוקיינוס האטלנטי – הרי שתודעת העליונות והניצחון הפכה למרכיב של הזהות הקולקטיבית. אפשר כמובן לטעון שהייתה זאת אשליה, אך מכל מקום הדימוי העצמי הזה של המוסלמים לא התערער במשך מאות רבות.

האמונה בעליונות האיסלאם התערערה במהלך המאה ה-19, כאשר האימפריה העות'מנית הובסה במערכה אחר מערכה, איבדה את השליטה על רוב השטחים שהיו בידיה בבלקן, ומדינות מוסלמיות נכבשו על-ידי מעצמות אירופיות נוצריות: על אלג'יריה ועל תוניסיה השתלטה צרפת, ואילו על מצרים ועל סודן השתלטה בריטניה. במלחמת העולם הראשונה הובסה האימפריה העות'מנית על-ידי מעצמות נוצריות, וב-1924 ביטל אתא תורכ את הח'ליפות. מנקודת ראות מוסלמית דומה היה שההיסטוריה סתתה ממסילתה.⁶ ההכרה בנחיתות הכוח לעומת אירופה הנוצרית (ולמעשה לעומת המערב כולו) היא החוויה המעצבת את עמדות ההוגים המוסלמים המודרניים – קיצוניים כמתונים. לאור ההכרה הזאת עמדה (ועדיין עומדת) שאלה מרכזית

אחת בפני הוגי הדעות והמנהיגים המדיניים הערבים: כיצד יוכלו עמי ערב – שהם, כאמור, לב האיסלאם – לכבוש להם מחדש את מקומם הראוי על במת ההיסטוריה.

אל-אפגאני ועבדה: דיקליזם, רפורמיזם ושיבה אל "האיסלאם של הדורות הראשונים"

הבולטים שברפורמיסטים בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 היו שני אישים שפעלו יחד: ג'מאל אל-דין אל-אפגאני (1839–1897) ומוחמד עבדה (1849–1905). מחד הם קראו לאחדות כל-איסלאמית, כדי שעמי האיסלאם יעמדו מאוחדים מול מדינות המערב, ומאידך הם קראו לרפורמה פנימית, שתטהר את האיסלאם מן הסיגים שדבקו בו. הם אימצו נוסחה שנהייתה לקלישאה חביבה על כל האפולוגיסטים המוסלמים: "אין דופי באיסלאם, הפגם הוא במוסלמים". המוסלמים צריכים לתזור אל האיסלאם הראשוני הטהור, ואז יחלפו להם כל תחלואי החברה המוסלמית. אפגאני ועבדה הפנו את חיצו ביקורתם לעבר הצופיות – המיסטיקה המוסלמית – שבה הם ראו סטייה מהאיסלאם האורתודוקסי ומקור לגיוון ולבערות.⁷

ראוי להסביר את ההיגיון הפנימי שבהתנגדות הרפורמיסטים המוסלמים לצופיות. הצופיות על כל גווניה דוגלת בהישענות מוחלטת על אללה (תוכל – הסתמכות), והרי הרפורמיסטים הטיפו לתנועה של תיקונים, קרי ליוזמה ולמעשים. באיבתם ובהתנגדותם לצופיות נתלו הרפורמיסטים המודרניים באילן גבוה: אבן תיימייה (1263–1328), אשר הוקיע את הצופים כסוטים מן האיסלאם. ראוי לציין כי אבן תיימייה הוא המורה הגדול של האיסלאם הקיצוני בימינו (הם מכנים אותו שייח' אל-איסלאם אל-אכבר). אפגאני ועבדה הם שהנחילו למחשבה הרפורמיסטית באיסלאם את מאפייניה הבולטים:

- יחס דו-ערכי למערב: הערצה ואיבה גם יחד.
 - נקיטת עמדה אפולוגטית: אין דופי באיסלאם, האשמה היא במוסלמים. זאת ועוד: כל הרעיונות המתקדמים של המערב כבר נמצאים בקוראן ובמסורת של מוחמד.
 - האמונה כי התיקון יבוא אם המוסלמים ישובו לדרכי "הדורות הראשונים" (אל-סלף אל-צאלח):⁸ התנגדות עזה לצופיות (המיסטיקה האיסלאמית).
 - הדגשת הערביות כגורם חיובי וחיוני (שהרי הנביא וחבריו – אל-סלף אל-צאלח – היו ערבים).
- אלה הם המאפיינים של הזרם הידוע בשם סלפי, הקורא לתיקון האיסלאם על-פי המופת של ה"סלף", דהיינו של ראשוני האיסלאם. אף שאפגאני ועבדה שיתפו פעולה שנים רבות, הם ייצגו מגמות שונות של רפורמה: אפגאני היה טיפוס של מהפכן ושל תועמלן מדיני והדגיש במיוחד את הצורך באחדות מדינית של כל המוסלמים כדי להילחם בקולוניאליזם האירופי. עבדה, בעיקר לאחר שנתמנה למופתי של מצרים, הטיף לרפורמה פנימית הדרגתית.
- מוחמד עבדה הוא דוגמה לרפורמיסט מתון. בפירושו לקוראן ובספרו התיאולוגי ניסה עבדה לפרש את האיסלאם בדרך התואמת את רוח הזמן החדש. בין השאר הוא הטיף

בפרט בשתי צורות שונות, המתחרות זו בזו: האחת לאומיות טריטוריאלית, המוגבלת לתחומי מדינה אחת; והאחרת לאומיות המושתתת על אחדות לשונית ותרבותית, כלומר, לאומיות פאן-ערבית. בתחרות בין הלאומיות הפרטיקולרית, החד-מדינתית, ללאומיות הפאן-ערבית היה יתרון לזו האחרונה. מקורו של היתרון הזה היה בזיקה ההדוקה בין האיסלאם לערביות.

יסודות התפיסה הפאן-ערבית מצויים כבר בדבריהם של ראשי התנועה הסלפית. למשכילים ערבים לא דתיים היה קל לאמץ זהות קולקטיבית שנתפסה כמודרנית, אך גם לשכבות העממיות, הדבקות במסורת, לא היה קשה להזדהות עם הערביות: הקוראן הוא ערבי, וכך גם הנביא. המונח המסורתי "אומה" שימש גם את דוברי הלאומיות (הם דיברו כמובן על "אל-אומה אל-ערבייה" ולא על "אומת אל-איסלאם"). כאשר דיברו על ג'יהאד נגד אויבי האומה הערבית, זה לא היה שונה מהג'יהאד נגד הכופרים, שהרי האויבים – יהיו אלה יהודים, אנגלים, צרפתים או אמריקנים – הם תמיד כופרים. כך לגבי פשוטי העם. אולם לגבי אנשי הדת, תומכי תנועת האחים המוסלמים במצרים ובסוריה, הייתה הלאומיות הערבית כוח מתחרה ויריב, וכאשר הגיעו לשלטון הנאצרים והבעת', הם נהיו אויבים של ממש.

התפיסה הלאומית הערבית הגיעה לשיא השפעתה והצלחתה בשנות ה-50 וה-60. נאצר בשנות זוהרו החזיר לערבים את התחושה שהנה שבו לתפוס את המקום הראוי להם בהיסטוריה העולמית. אף שנאצר במצרים ואסד בסוריה דיכאו את תנועת האחים המוסלמים, הם הקפידו לשמור על מראית עין של כבוד לאיסלאם ולטקסיו הפומביים. זכורה תמונתו של נאצר, עוטה גלימה לבנה, מקיים את מצוות העלייה לרגל למכה כמוסלמי נאמן.

כישלון הלאומיות הפאן-ערבית ועליית האיסלאם הקיצוני

מלחמת ששת הימים, שמוטטה את החזון הנאצרי, הייתה רעידת אדמה של ממש לאומה הערבית. ויותר מכך – זו הייתה תבוסה צבאית בעלת משמעות דתית. מבחינת האחים המוסלמים ושכמותם הייתה מפלת הצבא המצרי אסון מצער, אך מובן ואף מוצדק: עונש מאללה למוסלמים על שעזבו את דרך האיסלאם. האחים המוסלמים ראו באסון הזה הזדמנות לחשבון נפש. לדידם הוכח מעל לכל ספק שהלאומיות הערבית החילונית – הן בגרסתה הנאצרית והן בגרסה הבעת'ית – כשלה באופן מביש. הסיסמה "האיסלאם הוא הפתרון" הושמעה בעקבות המלחמה ביתר תוקף. רעיונותיו וכתביו של סייד קוטב, הוגה הדעות המובהק של האחים המוסלמים, שהוצא להורג בתלייה בימי נאצר (ב-29 באוגוסט 1966), זכו בעקבות התבוסה להתעניינות גוברת ולתפוצה הולכת וגדלה.

סייד קוטב היה אינטלקטואל חריף שנודע במצרים בשנות ה-40 של המאה שעברה כמבקר ספרותי. מבחינה

נגד ריבוי נשים באיסלאם תוך שהוא מסתמך על פירושים שנתן לקוראן. למאמץ הזה של עבדה הייתה הצלחה מוגבלת בלבד, וכיום אסורה הביגמיה רק בתוניסיה.

אחד מתלמידיהם של אפגאני ושל עבדה היה איש הדת הסורי רשיד רדא. הוא המשיך להטיף לנקיטת גישה סלפית תוך הדגשת היסודות הפוליטיים: אנטי קולוניאליזם ואחדות איסלאמית (או לפחות אחדות ערבית). בין היתר הוא התבטא נגד "הפלישה היהודית" לארץ-ישראל. שניים מתלמידיו הבולטים של רשיד רדא היו חאג' אמין אל-חוסייני ועיז אל-דין אל-קסאם, שהיו מהלוחמים הקיצוניים ביותר נגד היהודים והבריטים. עיז אל-דין אל-קסאם בא מסוריה לישראל ב-1920, אירגן חבורה שרצחה יהודים ובריטים ונהרג בהיתקלות עם יחידה בריטית ליד יעבד ב-1935. את שמו נושאים גם טילי ה"קסאם" וגם היחידות החמושות של החמאס. אכן נפתלים הם קווי ההתפתחות של הרפורמה באיסלאם.

תלמיד אחר של עבדה, שייח' עלי עבד אל-ראזק, שהיה מורה באל-אזהר בשנות ה-20 של המאה שעברה, הטיף לאיסלאם מתון ונאור והעז לגעת בשאלה המכרעת של היחס בין הדת לבין השלטון המדיני באיסלאם. בספרו "האיסלאם ויסודות השלטון" טען כי הזיקה בין הדת למדינה באיסלאם אינה מהותית, וכי הייתה מקרה חד-פעמי

בימיו של הנביא מוחמד. זו הייתה למעשה קריאה לרפורמה מרחיקת לכת באיסלאם, וכאשר פורסם הספר (ב-1925), הוא חולל סערה בקרב אנשי הדת במצרים. עבד אל-ראזק הודח ממשרתו באל-אזהר, נאסר עליו לכהן במשרת הוראה כלשהי, וספרו הוסר מן המדפים.

הכיוון הרפורמיסטי המתון של עלי עבד אל-ראזק נבלם והושתק. לעומת זאת לכיוון הסלפי, שאותו ייצג רשיד רדא, נמצאו ממשיכים: התנועה אשר נשאה את דגל חידושו של האיסלאם ברוח הסלפייה היא האחים המוסלמים. התנועה הזאת הוקמה באלכסנדריה שבמצרים ב-1928 ותבעה לאמץ את ההלכה המוסלמית כחוק המדינה ולהפוך בכך את מצרים למדינה איסלאמית. סיסמתה הייתה: "האיסלאם הוא הפתרון". הם התנגדו לנוכחות הבריטית במצרים ולנוכחות היהודית בארץ-ישראל. ראוי להדגיש שתנועת החמאס שנוסדה בעזה היא שלוחה של האחים המוסלמים. איימן אל-זואהירי, סגנו של בן-לאדן, היה בנעוריו מאנשי האחים המוסלמים ואחר כך הצטרף לתנועת הג'יהאד האיסלאמי.

עליית הלאומיות הפאן-ערבית

הטכנולוגיה המערבית, הכלכלה המערבית וכוח ההשפעה של המעצמות הקולוניאליות חוללו שינויים רבים ומהירים בדפוסי החיים במדינות ערב, שלאחר מלחמת העולם הראשונה באו תחת השפעה בריטית או צרפתית. אחת ההשפעות המערביות הייתה חדירת רעיון הלאומיות כעיקרון של זהות קולקטיבית.

הרעיון הלאומי התקבל בעולם הערבי בכלל ובמצרים

ההכרה בנחיתות הכוח לעומת אירופה הנוצרית (ולמעשה לעומת המערב כולו) היא החוויה המעצבת את עמדות ההוגים המוסלמים המודרניים – קיצוניים כמתונים

המוני מצרים מריעים לנאצר ערב מלחמת ששת הימים

מלחמת ששת הימים, שמוטטה את החזון הנאצרי, הייתה רעידת אדמה של ממש לאומה הערבית. ויותר מכך - זו הייתה תבוסה צבאית בעלת משמעות דתית

השליליים - חומרנות, מתירנות מינית, ניצול עובדים - הביאה לכך שהם חיים ב"ג'אהילייה מחודשת". ג'אהילייה (פראות ובערות) היא המונח המציין את המצב ששרר לפני הופעת האיסלאם. לפי תפיסתו של קוטב, המוסלמים בימינו מצויים שוב בג'אהילייה, שכן שוב אין הם חיים בחברה מוסלמית.

הוהאבים

עד כה הצגתי את גישת האיסלאם הקיצוני, הסלפי, כפי שהתפתחה בתגובה לאיום של תרבות המערב. ההתפתחות הרעיונית והתנועתית של האיסלאם הקיצוני הייתה בעיקר במצרים, אם כי היא נפוצה גם למדינות ערביות אחרות, ואחד מהוגיה ודובריה החשובים - רשיד רדא - היה סורי.

כדי להשלים את תיאור התהוותו של האיסלאם הקיצוני עלינו לשוב לאחור כ-260 שנה ולהפנות את מבטנו דרומה, לחצי האי ערב. שם קם באותם הימים מטיף שראה את עצמו כרפורמטור של הדת. היה זה מוחמד אבן עבד אל-והאב (1703-1792). לאחר מסע לימודים בעיראק ובאיראן

הגיע להכרה שהאיסלאם התנוון והושחת בשל כל מיני חידושים אסורים (בדע) וסיגים זרים. הוא הושפע מתורתו של אבן תיימייה, שחי ופעל 400 שנה לפניו. כאבן תיימייה סבר שכדי לרפא את האיסלאם מחוליו יש לחזור אל המקורות הראשונים - הקוראן, מסורת הנביא מוחמד ומנהגיהם של ראשוני האיסלאם (אל-סלף אל-צאלח) - ולהסתמך רק עליהם. הוא כרת ברית עם שליט עצמאי קטן בשם מוחמד אבן סעוד, אבי השושלת הסעודית. כך נוצר הזיווג בין הממלכה המדברית לבין תנועה דתית שביקשה להשיב את האיסלאם למקורותיו הראשונים.

שלא במקרה נשענות שתי התנועות הקוראות להתעוררות האיסלאם - הוהאבית בת המאה ה-18 והמצרית בת המאה ה-20 - על תורת אבן תיימייה, תורת אל-סלף אל-צאלח. ולא במקרה נפגשים לבסוף צאצאי שתי התנועות האלה בהנהגה של ארגון אל-קאעדה: בן-לאדן הוא בוגר החינוך הוהאבי, ואילו סגנו המצרי, איימן א-זואהרי, ספג את תורת האחים המוסלמים בטרם הצטרף לארגון הג'יהאד האיסלאמי.

האירועים שקידמו את האיסלאם הקיצוני

המהפכה האיסלאמית באיראן (1979)

המהפכה האיסלאמית באיראן, כיבוש שגרירות ארה"ב ולקיחת בני ערובה אמריקנים על-ידי סטודנטים איראנים התקבלו ברחבי העולם המוסלמי כניצחון של האיסלאם על הכופרים. הסטודנטים האיראנים הצליחו להשפיל את

פוליטית הוא דגל בלאומיות מצרית, לא בפאן-ערביות. במאמריו מאותם הימים לא ניתן לגלות אפילו רמז של נטייה לאמץ השקפת עולם איסלאמית. בעקבות השתלמות בת שנתיים וחצי (1948-1950) בארצות-הברית הוא עבר מהפך, שהביא אותו לאחים המוסלמים. הוא בילה שנים אחדות בכלא (1955-1964), שוחרר, נאסר שוב והוצא להורג. הוא כתב ללא לאות גם בכלא, בין השאר פירוש ארוך לקוראן בשם "פי זלאל אל-קוראן" ("בצל הקוראן"). בכתביו הוא מביע שנאה תהומית ליהודים. בפירושו לקוראן הוא משתמש בכל הזדמנות כדי להוקיע את רשעותם ואת שחיתותם של היהודים באשר הם ובכל דור ודור ומאשים אותם במזימה להשתלט על העולם - הטענה הידועה של הפרוטוקולים של זקני ציון.

תורתו אינה מסתפקת בהטפה להשלטת חוקי האיסלאם, אלא קוראת לג'יהאד הן נגד אויבי האיסלאם מבחוץ והן נגד אויביו מבית - השליטים המוסלמים שהם לטענתו אנטי איסלאמיים. כמו רשיד רדא לפניו הוא נסמך על תורתו של אבן תיימייה. לפי אבן תיימייה שליטים מוסלמים העוברים עברות קשות או מחילים חוקים זרים (שאינם חלק מההלכה המוסלמית) - דינם כמי שעזבו את האיסלאם (מורתדון), ויש להורגם. המלחמה נגדם היא מלחמת מצווה - ג'יהאד. סייד קוטב מסביר כי נאמני האיסלאם - כמו מוחמד ותומכיו הראשונים לפני 1,400 שנה - מצויים בתוך סביבה בלתי מוסלמית, אף שלכאורה הם חיים במדינה מוסלמית. ההשפעה הממאירה של תרבות המערב על כל גילוייה

(6 הרוגים).

- מארס 1995 – רצח דיפלומטים אמריקנים בפקיסטן.
- נובמבר 1995 – פיגוע בבסיס הצבא הסעודי בריאד (עשרות הרוגים).
- יוני 1996 – פיגוע במבנה מגורים (מגדלי ח'ובר) של צבא ארה"ב בדהרן (עשרות הרוגים ומאות פצועים).
- אוגוסט 1998 – פיגוע כפול בשגרירות ארה"ב בניירובי (12 הרוגים אמריקנים ו-280 הרוגים קניאטים) ובשגרירות ארה"ב בדאר א-סלאם (הרוג אמריקני ו-10 הרוגים טנזנים).
- אוקטובר 2000 – פיגוע במשחתת האמריקנית "קול" ליד עדן (17 מלחים הרוגים, עשרות פצועים).

הכרזת הג'יהאד של בן-לאדן

ב-23 בפברואר 1998 פירסם בן-לאדן יחד עם ארבעה מעוזריו, ובראשם אימן א-זואהירי, "הכרזת ג'יהאד נגד הצלבנים והיהודים". זוהי הכרזת מלחמה כוללת נגד האמריקנים ונגד בעלי בריתם – מלחמה שהיא ג'יהאד (מלחמת קודש). החידוש שבהכרזה הוא שבן-לאדן וחבריו קובעים – תוך הסתמכות על חכמי הלכה מוסלמים מימי הביניים, ובראשם אבן תיימייה – שהג'יהאד הזה, לאור הנסיבות שהוא מונה אותן, הוא חובה אישית על כל מוסלמי באשר הוא. ובלשונו של בן-לאדן: "המצווה (על-פי ההלכה) היא להרוג את האמריקנים ואת בעלי בריתם, אנשי צבא ואזרחים. זוהי חובה אישית על כל מוסלמי בכל מקום שהוא יכול לעשות זאת".

1. יעדי הג'יהאד הם משני סוגים והם חובקי עולם: הפלת משטרי הרשע במדינות המוסלמיות, כי בראשם עומדים אנשים שהם מוסלמים כלפי חוץ, אך לאמיתו של דבר הם אינם כאלה, ולכן מצווה להילחם בהם, להדיחם ולהקים משטר איסלאמי אמיתי.
2. מלחמה נגד מעצמת הכפירה הראשית, ארה"ב, ונגד כל בעלי בריתה באשר הם. ישראל והיהודים זוכים לאזכור מיוחד בהכרזת הג'יהאד. נאמר בה שמלחמת המפרץ של 1991 הייתה פעולה שנעשתה על-ידי "הברית הצלבנית-ציונית" וכי אחת ממטרותיה של ארה"ב במלחמותיה במזרח התיכון היא "לסייע למדינות היהודית ולהסיח את הדעת מכך שהיא כובשת את ירושלים ורוצחת מוסלמים".

הכרזת הג'יהאד של בן-לאדן איננה מסמך בודד. דברים ברוח הזאת ואף הרבה יותר חריפים מופצים דרך קבע בדרשות יום שישי המועברות בשידורים חיים בטלוויזיה. הדרשות כוללות הטפה להרוג את היהודים ואת האמריקנים בהמוניהם, כי "אללה ציווה להרוג את הכופרים". מדובר בהסתה לרצח עם, שזוכה משום מה ליחס אדיש בעולם. דוגמאות להסתה כזאת שמנהל האיסלאם הקיצוני ישנן בשפע.⁹

מנקודת הראות של האיסלאמיסטים אנו מצויים אפוא בתוך ג'יהאד, שהוא בעצם סוג של מלחמה טוטלית, שיש לנהל אותה ללא שום סייגים ועכבות.

עד כה ראינו איך המפגש הטראומטי של האיסלאם עם

המעצמה הגדולה ארה"ב. הייתה זו – מבחינת האיסלאמיסטים – הוכחה ניצחת לנכונות טענתם כי מוסלמים הפועלים ללא חת מצליחים להביס את הכופרים. העובדה שהניצחון הזה הושג על-ידי מוסלמים שיעים, קבוצת מיעוט בתוך עולם האיסלאם, לא גרעה מהרושם של ההישג בעיני כלל המוסלמים. בעולם המחולק לשני מחנות – מאמינים מול כופרים – הרי כאשר עומדת איראן השיעית מול ארה"ב, ברור שההזדהות הכלל-מוסלמית היא עם איראן של חומייני.

ההצלחה של האיראנים גרמה לסעודים בעיה לא פשוטה: הרי בית סעוד הוא מגן המקומות הקדושים לאיסלאם, הוא שומר החומות של האיסלאם האמיתי, כלומר הסוני לפי האסכולה הוואאבית, ולכן הוא ולא אחר ראוי להוביל את תנועת ההתעוררות של האיסלאם, הוא ולא חומייני השיעי, שהוא בעיניהם בחזקת כופר. המעמד הדתי הוא בעבור בית סעוד נכס מדיני בזירה הבין-ערבית והבין-לאומית, אך בראש ובראשונה זהו נכס בתוך הממלכה שלו. לכן היה עליו לנצח במאבק על מעמד הבכורה כמגן האיסלאם בעולם. היה זה מאבק על נפשם של המוסלמים.

לכן בתגובה לאתגר האיראני פעלו הסעודים בשני מישורים: הם נחלצו לג'יהאד נגד הפלישה הסובייטית לאפגניסטן (שהחלה בדצמבר 1979) והם פתחו במאמץ נרחב להפיץ את האיסלאם. לשם כך הם השקיעו מיליארדי דולרים באמצעות קרנות צדקה מוסלמיות להקמת מסגדים ומדרסות בכל רחבי העולם. מובן שלמדרסות ולמסגדים האלה מונו מורים ומטיפים והאבים, שהפיצו את התורה הקנאית של אבן תיימייה. ראוי לציין כי הפצת האיסלאם הוואאבי הייתה גם צורך פנימי של המשטר הסעודי, שהותקף מבית על סטייתו מעקרונות הדת – למשל בכך שאיפשר לאמריקנים הכופרים לשהות בבסיסים ברחבי המדינה.

לא אגזים אם אומר שב-25 השנים האחרונות התחוללה בעולם האיסלאם והאביזציה שקשה מאוד למדוד אותה, אך ניתן להרגיש את תוצאותיה בקהילות מוסלמיות בלונדון ובמנצ'סטר, בניו-ג'רסי ובסן-דייגו, במדריד ובמרסיי, בבריסל ובפרנקפורט, בקיפטאון, באוסלו ובשנחאי.

המפלה הסובייטית באפגניסטן

נסיגת הסובייטים מאפגניסטן ב-1989 הייתה ניצחון של האיסלאמיזם. וכך, עשר שנים אחרי המהפכה האיסלאמית של חומייני זכה האיסלאם הסוני בהישגו הגדול: הוא הביס את מעצמת הכפירה הקומוניסטית. לאמריקנים נראה הדבר בשעתו כמניפולציה מוצלחת של האיסלאם מול המעצמה הסובייטית, אך בעבור האיסלאמיסטים הייתה זו רק מערכה אחת – מוצלחת בלי ספק, אך לא אחרונה – בדרמה עולמית העתידה להימשך עד לניצחונו הסופי של האיסלאם בכל החזיתות, גם נגד האמריקנים.

פעולות הטרור בשם האיסלאם

סדרה של פעולות טרור במהלך שנות ה-90 הצביעה על כיוון הפעולה האיסלאמיסטי. אזכיר מקצתן:

- 26 בפברואר 1993 – פיגוע במגדלי התאומים בניו-יורק

התרבות המערבית במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 הביא להתהוות התנועה הסלפית ובהמשך – לצמיחתן של תנועות האחים המוסלמים ושל תנועות דומות שצמחו במקביל לה או התפצלו ממנה. ראינו גם איך שתי תנועות איסלאמיות, האחים המוסלמים וצאצאיה מחד והוואאביות מאידך, אשר נולדו בהפרש של כ-200 שנה זו מזו, יש להן אב רוחני אחד – אבן תיימיה – והן חברו יחד למלחמת קודש לשינוי פני העולם.

מושגי יסוד באיסלאם

לפי האיסלאם, נחלקים בני האדם לשניים: למאמינים בדת האיסלאם, הקרויים המאמינים, ולעומתם כל הלא-מוסלמים, הקרויים כופרים. בתוך קהל הכופרים מבחין האיסלאם בין שתי קבוצות עיקריות: עובדי האלילים, הפוליתאיסטים, שלהם ניתנת על פי האיסלאם ברירה בין קבלת דת האיסלאם לבין מוות, ולעומתם אנשי הספר (אהל אל-כיתאב), היהודים והנוצרים. האיסלאם מכיר בכך שהם זכו בעבר להתגלות אלוהית ולחוקים שניתנו משמיים, אולם על-פי השקפתו הם סילפו את דברי האל ואת כתבי הקודש, ולכן הם כופרים. אך בזכות העובדה שהם זכו בעבר להתגלות אלוהית, הם זכאים למעמד מיוחד. המוסלמים מצווים להילחם בהם עד אשר יבחרו בין קבלת דת האיסלאם לבין תשלום מס הגולגולת (ג'יזה), המסמל, בין השאר, את השפלתם ואת מעמדם כבני חסות (אהל אל-ד'ימה). הדברים מפורטים בפסוק קוראני (פרק 9, פסוק 29) הקרוי "איית אל-ג'יזה" (פסוק הג'יזה). אשר לעובדי האלילים – כאמור,

בהם יש להילחם ואותם יש להרוג, אלא אם יקבלו את האיסלאם. הפסוק המורה על כך (פרק 9, פסוק 5) נקרא "איית אל-סיף" (פסוק החרב).

כשם שבני האדם נחלקים לשניים – מוסלמים וכופרים – כך גם העולם נחלק לשניים: דאר אל-איסלאם (ארץ האיסלאם), שבה שולטים המוסלמים, ודאר אל-חרב (ארץ המלחמה), כלומר כל הארצות שאינן תחת שלטון מוסלמי, ושיש לכבוש אותן באמצעות ג'יהאד.

מכיוון שפירוש המושג ג'יהאד מעורר לעיתים מחלוקת בקרב פרשנים מערביים, אצטט מילה במילה את מה שנאמר על משמעות המושג בספר לימוד המיועד לתלמידי כיתה י"א בבתי הספר התיכוניים של ירדן ושל הרשות הפלסטינית:

ג'יהאד הוא המונח האיסלאמי המקביל למילה "מלחמה" אצל עמים אחרים. ההבדל הוא שג'יהאד הוא (מלחמה) למען מטרות נאצלות ונעלות ולמען אללה, ואילו המלחמות של העמים האחרים (שאינם מוסלמים) הן מלחמות של רשע לשם כיבוש שטחים והשתלטות על אוצרות טבע ולהשגת מטרות חומריות ושאיפות שפלות אחרות.

אולם מצוות הג'יהאד – למרות חשיבותה הגדולה – אינה תמיד חובה אישית, ובכך היא נבדלת מחמש מצוות היסוד (שהאדה, תפילה, צום, עלייה לרגל, תשלום מס הזכאת), שהן חובה אישית בכל עת. הג'יהאד הוא חובה קולקטיבית

המוטלת על האומה – הקהילה המוסלמית. המנהיג המוסלמי הוא המחליט מתי ונגד מי יש לצאת לג'יהאד. אלה שהוא קורא להם להילחם – בעבורם הופך הג'יהאד לחובה אישית. כאשר הכופרים תוקפים מוסלמים או פולשים לארץ מוסלמית, הופך הג'יהאד לחובה אישית. בן-לאדן ותומכי האיסלאם הקיצוני טוענים שזהו אכן המצב בימינו: האיסלאם מותקף פיזית ורעיונית; הכופרים – נוצרים ויהודים – פולשים לארצות האיסלאם בערב הסעודית, בפלסטין, בצ'צ'ניה, ולכן הג'יהאד הוא חובה אישית לכל המוסלמים באשר הם.

מושג חירוף הנפש למען אללה (שהאדה) קשור כמובן קשר הדוק לג'יהאד. שהאדה היא קידוש השם, מרטריות; שהיד הוא מרטר – מי שנפל על קידוש השם.¹⁰ כל מי שנפל במלחמה נגד הלא-מוסלמים הוא שהיד – בין שנהרג תוך לחימה ובין שלא נמנה עם הלוחמים. גם נשים וילדים שנהרגו באקראי כתוצאה מפגיעתם של אויבי האיסלאם הם שהידים. יתר על כן, מוסלמים שנהרגו באקראי על ידי לוחמים מוסלמים, מכיוון שנמצאו סמוך לכופרים שהיו יעד לפעולת ג'יהאד – גם הם נחשבים שהידים. אלה הנחלצים לג'יהאד ומחרפים את נפשם למות עושים מעשה של איסתישהאד (מבקשים למות מות קדושים). הקוראן מבטיח לאלה שיפלו למען אללה – השהידים – שכר בעולם הבא. מוחמד דירבן את אנשיו לצאת לקרב באמצעות הדגשת הגמול המצפה להם בעולם הבא. השכר המובטח למי שנופל כשהיד אינו רק שהוא – או היא – ייכנסו מייד לגן עדן בלי חיבוטי הקבר ובלא ייסורים, אלא שיינתן להם בזכות

**מנקודת הראות של האיסלאמיסטים
אנו מצויים בתוך ג'יהאד, שהוא
בעצם סוג של מלחמה טוטלית,
שיש לנהל אותה ללא שום סייגים
ועכבות**

השהאדה שלהם להכניס לגן עדן עוד 70 מקרובי משפחותיהם, לפי בחירתם והמלצתם.

הצוואה של הנאדי ג'ראדאת, שפוצצה את עצמה במסעדת "מקסים" בחיפה (4 באוקטובר 2003, 21 נרצחים), יש בה כדי להאיר את הנושא של הבקשה למות מות קדושים (איסתישהאד):

בשם אללה הרחמן הרחום

תפילה ושלוש על אדון כל בני האדם, אדוננו מוחמד עליו התפילה והשלוש. (אללה) יתעלה אמר (בקוראן בסורת אל-עמרין, פסוק 69): "אל תחשבו את הנופלים למען אללה למתים, לא כי חיים המה, ליד ריבונם, נהנים מחסדו", אמת דבר אללה. בני משפחתי היקרים, אשר אללה יגמול להם, כפי שהבטיח לכולנו בספרו הנעלה... הבטיח לאלה העומדים בכל אשר הביא עליהם – הבטיח להם את גן העדן, ומה טוב הוא למשכן. על כן עשו עם אללה את חשבון הגמול המגיע לכם בזכותי. אין אני קורבן יקר מדי למען דת אללה ישתבח ויתעלה. אני מאמינה בכל הנאמר בקוראן ומשתוקקת אל נהרות גן העדן ומשתוקקת לראות את אור פני אללה הנעלה. אני משתוקקת אל כל אלה מאז הנחני אללה בחסדו (בדרך האמת).

הביטוי "עשו עם אללה את חשבון הגמול המגיע לכם בזכותי" חוזר עוד שלוש פעמים במכתב. פעם אחת נוספת

אוספים את השברים - לאחר פיגוע תופת

הקוראן מבטיח לאלה שיכלו למען אלה - השהידים - שכר בעולם הבא

והמשטרים הערביים - מתוך רצון להגן על עצמם - נאבקים בהם, בין היתר באמצעות מסעות הסברה שנועדו להציגם כגופים בלתי לגיטימיים. מובן שזהו מאבק לא פשוט. הערצת אל-סלף אל-צאלח (הדורות הראשונים הצדיקים) היא עניין המקובל על כל המוסלמים - מה שמקשה לנהל מאבק רעיוני באלה המדברים בשם אותם דורות ראשונים. יש גם סתירה פנימית בכך שבעוד שכוחות הביטחון נלחמים בארגוני הג'יהאד למיניהם, הרי בתי הספר והמסגדים (הממומנים על-ידי המדינה) מפיצים רעיונות התומכים בדרך הג'יהאד.

האיסלאם המתון

האיסלאם המתון איננו התשליל של האיסלאם הקיצוני. אין לו תורה מסודרת שלפיה מתחנכים חסידיו, ואין ארגונים הפועלים בשמו. לכן האיסלאם המתון הוא נושא הרבה יותר חמקמק מהאיסלאם הקיצוני. יש באיסלאם קולות מתונים רבים, אך לפי שעה קשה לשרטט מבנה עיוני של דוקטרינה שאפשר לכוונתה "תורת האיסלאם המתון". זאת ועוד, הרבה דוברים בעולם הערבי - מהם רשמיים ורשמיים למחצה ומהם דוברים עצמאיים - מותחים ביקורת על האיסלאם הקיצוני. ביקורתם מכוונת בדרך כלל למעשיהם הנפשעים של קנאי האיסלאם, "מכיוון שהם ממיטים קלון על האיסלאם", אך לרוב אין הביקורת הזאת מתמודדת עם הנחות היסוד של האיסלאם הקיצוני, ובוודאי שלא עם ההנחה שיש לחקות את מעשיהם של אל-סלף אל-צאלח - הקדמונים הצדיקים. אולם יש גם קולות של רפורמיסטים ממש - כאלה המבקשים לחולל תמורה מן היסוד בחברה הערבית והמוסלמית. רק מתי מעט מן הדוברים המתונים הם אנשי דת. לרוב אלה הם פובליציסטים או אקדמאים. לכן יהיה זה נכון יותר לדבר על מוסלמים מתונים ולא על איסלאם מתון.

המוסלמים המתונים האלה קוראים לאמץ את המשטר הדמוקרטי, להעניק שוויון מלא לנשים וחופש ביטוי לכולם.

מכוונת אל כל יקיריה, פעם שלישית בפנותה אל אביה ופעם רביעית אל אמה. לאחר ששהיד נהרג, אין מקימים סוכת אבלים, אלא עורכים התכנסות של שמחה: האם פוצחת בקולות שמחה כמו בחתונה. לדברים האלה יש השפעה רגשית וחברתית רבה.

אין ספק שתופעת הג'יהאד בכללותה והאיס-תישהאד בפרט היא מחרידה ובלתי נתפסת. אי-אפשר להבינה אלא על יסוד הבנת האמונה הדתית של מבצעייה. יש בקרב חוגי השמאל במערב - וגם אצלנו - מי שמנסים להסביר את תופעת

הטרור האיסלאמי באירופה כתולדה של גורמים כלכליים וחברתיים, כלומר התסכול, חוסר העבודה והמצוקה הכלכלית שבהם נתונים בני הדור השני והשלישי של המהגרים מארצות האיסלאם לאירופה. זה הסבר מושך, כי הוא משתמש במושגים מובנים לאדם חילוני מערבי. אולם כאשר בודקים באופן ממשי מיהם מבצעי הטרור באירופה, בארה"ב ובמקומות אחרים בעולם, רואים שהם לא באו מרקע של מצוקה.

למשל, מבצעי הפיגוע במדריד היו כולם משכילים, מצליחים ואחדים מהם אף עשירים ממש. מנהיג התא (שהתאבד) היה מהגר מתוניסיה שלמד בספרד על חשבון מלגה נדיבה שהעניקה לו ממשלת ספרד וניהל עסקים בתחום הנדל"ן. מחבל אחר בתא, מהגר ממרוקו, היה בעל עסק לטלפונים סלולריים. מחבל שלישי היה בעל תואר בהנדסה כימית ממרוקו. הרביעי היה סטודנט לארכיטקטורה מבוססיה שלמד על חשבון מלגה ממשלת ספרד. מכאן שתיאוריית "הדור השני המתוסכל" או תיאוריית "הפועלים המרוקאים העניים בספרד" אינה מועילה כדי להסביר את המקרה הזה ואף לא שום מקרה קונקרטי אחר.

ואין נוכל להסביר בעזרת התיאוריה הזאת את הפיגוע בג'רבה (11 באפריל 2002, 19 הרוגים) או בקזבלנקה (16 במאי 2003, 32 הרוגים)? ומה בנוגע לשרשרת הפיגועים בסעודיה ובמגדלי התאומים (2,995 הרוגים)? איש מ-19 הטרוריסטים שביצעו את פיגועי 11 בספטמבר 2001 לא היה מהגר או בן מהגרים מתוסכל. הם היו סעודים ומצרים, סטודנטים או בעלי הכשרה מקצועית. במילים אחרות: התיאוריות "החברתיות" פשוט אינן מחזיקות מים. אם מתעלמים מהרקע הדתי-איסלאמי, מגיעים להסברים מופרכים.

חשוב לציין שהאיסלאם הקיצוני השיג אהדה רחבה בקרב הציבור המוסלמי במקומות רבים בעולם, אך לא התגייסות כללית. ארגוני האיסלאם הקיצוני הם מחתרתיים,

הפגנה של האחים המוסלמים בקהיר

האיסלאם הקיצוני השיג אהדה רחבה בקרב הציבור המוסלמי במקומות רבים בעולם, אך לא התגייסות כללית

מייסד תנועת האחים המוסלמים, היה בעברו הרחוק איש האחים המוסלמים ואחר כך מנהיג עובדים שאימץ השקפות סוציאליסטיות. הוא מביע דעות נועזות, ודומה שהוא מרשה זאת לעצמו בזכות הייחוס המשפחתי המגן עליו. לטענתו, רשאים המוסלמים בימינו – ואף חייבים – לקבוע את ההלכה בהסתמך על הקוראן ולפרשו לפי השכל הישר מחד ולפי דרישות החיים המודרניים מאידך. לפי גישתו, אין כל צורך להישען על מסורת ההלכה המוסלמית בת 1,400 השנים. אפילו אם היא הייתה מתאימה בעבר –

ואפילו בכך הוא מפקפק – שוב אין היא טובה לזמננו. רפורמיסט אחר הוא סעודי בשם מנצור איברהים מוסא אל-נקידאן, בן 35. הוא התחנך בבית מדרש דתי בסעודיה, הכשיר את עצמו להיות איש דת, ואף שימש פרק זמן מסוים כאימאם במסגד בריאד. הוא הצטרף לקבוצה איסלאמית קנאית, הועמד לדין על מעורבות בהצתת חנות וידאו והיה כלוא במשך כמה שנים. במהלך מאסרו שינה את דעותיו, וכיום הוא אחד המבקרים האמיצים של האיסלאם הקיצוני. הוא מאשים את מערכת החינוך הסעודית שהיא מזינה

כמה מהם מבקרים את הנטייה לתיאוריות קונספירציה, הרווחות בתקשורת הערבית ובמחשבה המדינית הערבית, וכן את הנטייה להאשים גורמים זרים בכל הכישלונות. בשל היותם שוחרי דמוקרטיה אין המתונים האלה זוכים לתמיכת המשטרים בארצות ערב, ויש שהם אף נרדפים.

באתר ממר"י יש מדור שלם, ובו מאות מסמכים המתעדים התבטאויות של דוברים מתונים. אציג כאן רק ארבעה – מהאמיצים ומהבולטים שבהם.

איש דת המתייצב נגד

הרפורמיזם הערבי אינו כוח מאורגן. הוא כולל אנשים רבים, אך בודדים, בעלי מגוון רחב של השקפות ליברליות, והם לרוב נרדפים בארצותיהם. הם נעדרו גיבוי פוליטי וחסרי מימון. הם ראויים להקשבה, לתמיכה ולעידוד

האיסלאם הקיצוני – וזהו, כאמור, מקרה חריג – הוא השייח' ד"ר עבד אל-חמיד אל-אנצארי, לשעבר דיקן הפקולטה להלכה מוסלמית באוניברסיטת קטר. הוא אינו מסתפק בהוקעת פשעיהם של הטאליבן, של אל-קאעדה ושל דומיהם, אלא תוקף את עמיתיו חכמי ההלכה והדרשנים על כך שתמכו, רובם ככולם, בכוחות העריצות והרשע בתוך האיסלאם, ואף קראו לצעירים להתנדב לג'יהאד לטובת הטאליבן וסדאם חוסיין.

גמאל אל-בנא, בן 85, אחיו הצעיר של חסן אל-בנא,

סיכום

האיסלאם הקיצוני הוא כוח מאורגן, בעל תורה מגובשת ומקורות מימון, חסידי חדורים שנאה ללא מצרים לתרבות המערבית, אמונה קנאית בשליחותם וביטחון בניצחונם הסופי. זהו כוח שיש להילחם בו.

הרפורמיזם הערבי אינו כוח מאורגן. הוא כולל אנשים רבים, אך בודדים, בעלי מגוון רחב של השקפות ליברליות, והם לרוב נרדפים בארצותיהם. הם נעזרי גיבוי פוליטי וחסרי מימון. הם ראויים להקשבה, לתמיכה ולעידוד. הראשון הוא סכנה, השני – סיכוי.

הערות

1. ראוי לציין את דבריו של צאדק אל-עזם, פילוסוף סורי רפורמיסטי: "בתרבות הערבית חל איסור חמור על שמחה לאיד (שמאחה), כלומר לחוש הנאה מסבלם של אחרים... אולם קשה למצוא בימינו ערבי, ויהא מפוכח, משכיל ותרבותי ככל שיהיה, אשר לא הייתה בליבו שמחה לאיד על סבלם של האמריקנים ב-11 בספטמבר. אני עצמי השתדלתי בכל כוחי להתגבר על התחושה הזאת ולהסתירה. ידעתי באופן אינטואיטיבי שמיליונים רבים בעולם הערבי חוו את הרגש הזה". הדברים מופיעים בפתח מאמרו שנתפרסם ב"בוסטון ריוויר" בגיליון אוקטובר-נובמבר 2004.
2. המונח Islamism נהיה מקובל באנגלית לציון האיסלאם הקיצוני. בצרפתית משמש באותה משמעות המונח Islam Integriste.
3. היה זה שליט מוסלמי, הח'ליף העבאסי אל-מתוואל באמצע המאה ה-9, שחייב את "בני החסות" (אהל אל-ד'ימה – הנוצרים והיהודים) ללבוש פריטי לבוש מיוחדים כדי להפלותם ולהשפילם. הוא גם הטיל עליהם הגבלות נוספות. המוראביטון (במאה ה-11) והמוואחידון (במאה ה-12) בצפון אפריקה ובספרד דיכאו את הנוצרים ואת היהודים. לעומת זאת השלטון העות'מני הפגין בדרך כלל סובלנות כלפי הנוצרים והיהודים שחיו במעמד של ד'ימים ברחבי האימפריה.
4. המשורר הוא אל-טרמאח בן אל-חכים אל-ט'א'אי (660-743 לספירה). ראו באתר ממר: Special Dispatch Series, No. 476.
5. על משמעותו הרבה של קרב בדר למוסלמים ניתן ללמוד מכך ששם הקוד המצרי להתקפתם באוקטובר 1973 היה "מבצע בדר".
6. ראוי לציין כי שקיעת האימפריה העות'מנית הייתה תהליך ממושך, שהתחיל הרבה לפני שהאליטה העות'מנית נהייתה מודעת לו. כבר בראשית המאה ה-18, בעקבות הסכם קרלוביץ, נאלצו העות'מנים להכיר בכך שמאזן הכוחות בינם לבין המעצמות הנוצריות השתנה לרעתם, וכי הדבר מחייב רפורמות בצבא ובמנהל. אולם ההכרה הזאת הפכה להיות הלך רוח כללי בקרב האליטות רק בראשית המאה ה-19.
7. יש לציין שדווקא הצופיות – המיסטיקה המוסלמית – עוררה עניין רב ואף הערצה במערב הן בקרב רבים מחוקרי האיסלאם והן בקרב מי שחשו צורך ברוחניות מיסטית.
8. פירוש המילים הוא "הדורות הקודמים הטובים (או הצדיקים)".
9. דוגמאות רבות נמצאות באתר ממר: במסמך מ-27 בינואר 2004.
10. למען הדיוק יש לציין כי למילה שהאדה יש בערבית שלוש משמעויות:
 - א. עדות, מתן עדות.
 - ב. הצהרת האמונה המוסלמית.
 - ג. הקרבת הנפש למען האיסלאם. ההקרבה היא הצהרת האמונה בדרגה העליונה והיא נקראת א-שהאדה אל-כוברא, כלומר השהאדה הגדולה ביותר.
11. "פייננשל טיימס", מוסף סוף השבוע (Financial Times, Weekend Magazine), 19 ביולי 2003, עמ' 22.
1. המאמר פורסם באתר האינטרנט הערבי הליברלי "אילאף" ב-22 ביוני 2004, וכן פורסם בעיתונים "אל-סיאסה" (כוויית), "אל-מדא" (עיראק), "אל-אחדאת" אל-מע'רבייה" (מרוקו).

למעשה את קבוצות הטרור שהמשרה הסעודית נלחמת בהן. שורש הרעה – לדבריו – הוא בחינוך הדתי ובהטפה המעלים על נס את הג'יהאד ואת לוחמי הג'יהאד. בראיון ל"פייננשל טיימס" אמר, בין השאר: "אנחנו זקוקים לאתא תורכ" – כלומר לניתוק הקשר בין האיסלאם למדינה.¹¹

ד"ר שאכר אל-נאבולסי, מלומד וסופר ירדני החי בארה"ב, הוא אולי השיטתי והמרחיק לכת מבין הרפורמיסטים הערבים כיום. במאמר שפירסם לא מכבר סיכם את עקרי תפיסתו.¹² לדבריו, 11 בספטמבר 2001 הוא קו פרשת המים בתולדות המחשבה הערבית והמוסלמית. צמיחת המחשבה הערבית הליברלית החדשה החלה כמענה לאתגר של אירועי 11 בספטמבר. אולם, מציין נאבולסי, הליברלים הערבים החדשים (כך הוא מכנה אותם) הם ממשיכי דרכם של הרפורמיסטים המוסלמים והערבים מסוף המאה ה-19 ומהמחצית הראשונה של המאה ה-20, ובראשם אל-אפגאני ועבדה.

נאבולסי מציג במאמרו את "המניפסט של הליברלים הערבים החדשים" ומפרט את עקרונותיהם. הם קוראים לתקן את החינוך הדתי "נוכח השליטה של הטרור הדתי" ולהילחם "בכל הסוגים של טרור דתי או פוליטי פאן-ערבי" וכן "לבחון באורח ביקורתי את כל המוסכמות המקודשות, המסורות, וחוקי הדת". נאבולסי שולל לחלוטין את יחס האיבה ללא-מוסלמים, הנובע "מנסיבות פוליטיות וחברתיות מסוימות ששררו לפני 1,500 שנה". המחסום למחשבה חופשית ולחשיבה מדעית כיום הוא, לדבריו נאבולסי, במחשבה הדתית המוסלמית כפי שזו נוסחה על-ידי חכמי הדת המוסלמים ולא בדת כפי שניתנה על-ידי הנביא מוחמד עצמו.

נאבולסי מתנגד לנטייה הרווחת להעריך את העבר וקורא לערבים להשתחרר מ"התמונה האידיאלית של העבר, שהיא פרי דמיון שווא" ולבחון את ההיסטוריה המוסלמית באופן ביקורתי "כדי להבין את ההווה". הוא קורא לרפורמיסטים החדשים – "הליברלים הערבים החדשים" – להעלות שאלות שקודמיהם בסוף המאה ה-19 ובמאה ה-20 נמנעו מלהעלות. בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני, אומר נאבולסי, יש להגיע לפתרון של שלום בדרך של משא-ומתן. הוא קורא לנורמליזציה מלאה בין הערבים לישראל לטובת שני הצדדים. הוא דוגל בשוויון מלא ומציע שכל מדינות ערב יאמצו את חוק המעמד האישי התוניסאי משנת 1957, שנאבולסי רואה בו את "הדגם הטוב ביותר לשחרור האישה הערבית".

נאבולסי נדרש גם לשאלה האם ראוי להיעזר בסיוע זר לצורך רפורמה בעולם הערבי, והוא משיב ללא היסוס: "אין כל רע בבקשת עזרה מגורמי חוץ כדי להתגבר על שלטון עריץ וכדי להשמיד את חיידקי הדיקטטורה ולהקים דמוקרטיה ערבית. זה מוצדק לאור העובדה שהאליטה הערבית והמפלגות הפוליטיות (בעולם הערבי) אינן מסוגלות להביס את הדיקטטורה הזאת ולהקים דמוקרטיה". הוא מבסס את טענתו זו בהסתמכו על תקדימים היסטוריים: ארה"ב עזרה לאירופה להביס את הנאציזם, וליפן עזרה להביס את המשטר הצבאי הפשיסטי.

